

Przedsiębiorstwa społeczne - źródła finansowania spółdzielni socjalnych

Łojko, Majka

Veröffentlichungsversion / Published Version
Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Łojko, M. (2020). Przedsiębiorstwa społeczne - źródła finansowania spółdzielni socjalnych. *Studia z Polityki Publicznej / Public Policy Studies*, 7(1), 71-96. <https://doi.org/10.33119/KSzPP/2020.1.4>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Przedsiębiorstwa społeczne – źródła finansowania spółdzielni socjalnych

Streszczenie

Spółdzielnie socjalne jako przedsiębiorstwa społeczne zaliczane są do pracodawców otwartego rynku pracy. Ze względu na specyfikę działania przygotowują i oferują miejsca zatrudnienia osobom najbardziej oddalonym od rynku pracy. W artykule podjęto próbę scharakteryzowania i oceny istniejących możliwości finansowania działalności przedsiębiorstw ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie spółdzielni socjalnych osób prawnych, w kontekście rozwoju ekonomii społecznej, w przestrzeni polityki społecznej rozumianej jako jeden z komponentów polityki publicznej. Artykuł ma charakter przeglądowy. Dokonano analizy bieżącej literatury naukowej z zakresu przedsiębiorczości społecznej oraz aktualnych przepisów ustawodawstwa o spółdzielniach socjalnych. Zaprezentowane dane wskazują, że obecnie spółdzielnie socjalne mają do dyspozycji różne formy i źródła finansowania swojej działalności. Funkcjonują w sferze użyteczności publicznej, uzupełniając lukę w świadczeniu usług powszechnie dostępnych, której nie są w stanie wypełnić podmioty wolnego rynku czy instytucje państwowe. Ich aktywność jest finansowana głównie ze środków własnych, które mogą być uzupełniane wsparciem finansowym z budżetu państwa lub jednostki samorządu terytorialnego oraz kredytami bankowymi i środkami z funduszy Unii Europejskiej.

Słowa kluczowe: przedsiębiorczość społeczna, ekonomia społeczna, spółdzielnie socjalne, polityka społeczna

DOI: 10.33119/KSzPP/2020.1.4

¹ Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Katedra Polityki Gospodarczej; <https://orcid.org/0000-0003-4801-8069>

Social enterprises: sources of funding of social cooperatives

Abstract

Social cooperatives in the function of social enterprises are classified as a group of employers of the open labour market. In view of their specific functioning they prepare and offer some work places to people being away from the labour market. The article attempts to characterize and evaluate the existing funding opportunities for social economy enterprises in Poland on the example of social cooperatives of legal entities in the context of the development of social economy in the area of social policy understood as one of the components of public policy. This article is a review of the current scientific literature in the field of social entrepreneurship and current legislation on social cooperatives. The presented data suggests that currently, social cooperatives have various forms and sources of financing for their activities. They operate in the sphere of public utilities, filling the gap in the provision of publicly available services which cannot be filled by free market entities or state institutions. Their activity is financed mainly from own funds, which can be supplemented with financial support from the state budget or a local government unit as well as bank loans and the European Union fund.

Keywords: social entrepreneurship, social economy, social cooperatives, social policy

Problematyka przedsiębiorczości społecznej powoli znajduje swoje miejsce w polityce publicznej. Łącząc aspekty biznesowe i społeczne, tworzy innowacyjną formę działania będącą jednocześnie: instrumentem rynku pracy, aktywnej integracji społecznej oraz rozwoju lokalnego. Klasycznym typem przedsiębiorstw społecznych w Polsce są spółdzielnie socjalne, które jako narzędzie polityki społecznej zostały zaprojektowane w taki sposób, by wspomagały reintegrację społeczno-zawodową osób wykluczonych społecznie lub zagrożonych wykluczeniem społecznym². Przedmiotem działań jest prowadzenie wspólnego przedsiębiorstwa oparte na osobistej pracy członków i pracowników spółdzielni. Zachętą do tworzenia spółdzielni socjalnej jest rozbudowany system wsparcia finansowego dedykowany tego rodzaju przedsiębiorstwom, realizowany przez państwo lub jednostki samorządu terytorialnego (wsparcie to stanowi pomoc *de minimis*).

Celem artykułu jest przedstawienie źródeł finansowania spółdzielni socjalnych w kontekście rozwoju ekonomii społecznej w przestrzeni polityki społecznej

² Działalność gospodarcza i reintegracyjna to podstawowy przedmiot aktywności spółdzielni socjalnych.

rozumianej jako jeden z komponentów polityki publicznej³, jak również próba oceny aktualnych możliwości finansowania spółdzielni socjalnych.

Ekonomia społeczna i polityka społeczna – wspólne przestrzenie i związki

Punktem wyjścia niniejszych rozważań jest pogląd, że polityka społeczna i ekonomia społeczna to dziedziny pozostające ze sobą w ścisłym związku; ekonomia społeczna jest ważnym instrument realizacji polityki społecznej o wielosektorowym charakterze. Analizując relacje pomiędzy tymi obszarami, nie sposób nie zauważyć, że mają one odmienny zakres oraz dynamikę rozwoju, co sprawia, że ich relacji nie można jednoznacznie określać jako alternatywne lub komplementarne (Goleński, 2013: 9).

Ekonomia społeczna występuje praktycznie we wszystkich gospodarkach, a jej podmioty są swoistego rodzaju spoiwem łączącym biznes, sektor publiczny i pozarządowy, którego do tej pory w polskich realiach brakowało (Brzozowska-Wabik, 2012: 9). Stanowi ważny czynnik wzrostu zatrudnienia, spójności społecznej, zaś jej instytucje traktowane są jako podmioty gospodarcze i społeczne działające we wspólnotach samorządowych, dostarczające usługi użyteczności publicznej, których zadaniem jest aktywne pomaganie w tworzeniu odpowiednich warunków do zaspokajania potrzeb w ramach realizowanych programów (Grewiński, Kamiński, 2007: 170). Ten sposób gospodarowania zdecydowanie wzmacnia kapitał społeczny, odtwarza lokalną przestrzeń publiczną, służąc reformowaniu sektora usług publicznych (Filek, 2009: 186).

Na potrzeby podjętej problematyki najbardziej adekwatnym wyborem definiovania polityki społecznej akcentującym wymiar jej prospołecznego działania jest ujęcie A. Kurzynowskiego, który politykę społeczną traktuje jako „działalność państwa, samorządu i organizacji pozarządowych zmierzającą do kształtowania ogólnych warunków pracy i bytu ludności, prorozwojowych struktur społecznych oraz stosunków społecznych opartych na równości i sprawiedliwości społecznej, sprzyjających zaspokajaniu potrzeb społecznych na dostępnym poziomie” (Kurzynowski, 2001: 11).

Samo pojęcie ekonomii społecznej jest wielowymiarowe i różnorodnie określane z uwagi na uwarunkowania społeczne, ekonomiczne, prawno-instytucjonalne i normatywne (*Regionalny Program...*, 2016: 5). Istotne znaczenie ma definicja zaproponowana przez J. Hausnera, który ekonomię społeczną ujmuje jako segment podmiotów

³ W ujęciu M. Zawickiego, „polityka społeczna rozważana jest jako jeden z wielu obszarów polityki publicznej”, za: Zawicki (red.) (2013). R. Szarfenberg uznaje, że „polityka społeczna to polityka publiczna w sferze czy w sprawach społecznych”, Szarfenberg (2008).

gospodarczych, usytuowanych w trójkącie państwo – rynek – społeczeństwo obywatelskie, przy czym ekonomia społeczna jest komplementarna w stosunku do rynku i państwa (Płonka, 2015: 85). Z założenia ma ona sprzyjać godzeniu odmiennych racjonalności przypisywanych rynkowi, państwu i społeczeństwu. W tym kontekście ekonomia społeczna wpisuje się w nurt polityki społecznej państwa na podstawie koncepcji społeczno-ekonomicznych (Kozuch, Książek, 2014: 182).

Dokumentem strategicznym w Polsce jest Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES)⁴, który wyznacza kluczowe kierunki polityki publicznej na rzecz ekonomii społecznej. Jest on istotnym elementem polityki integracji społecznej, rozumianej jako proces, w ramach którego jednostki, środowiska i społeczności zagrożone ubóstwem i wykluczeniem otrzymują szanse, możliwości i zasoby niezbędne do pełnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym, społecznym i kulturowym oraz osiągnięcia poziomu i jakości życia na godziwym poziomie (Krajowy Program..., 2014: 8). Wytyczanie kierunków działań w obszarze ekonomii społecznej to jedno z priorytetowych zadań polityki społecznej.

Poszukując odpowiedzi na pytanie o wspólne przestrzenie ekonomii społecznej i polityki społecznej, można wskazać na łączące je relacje:

- ekonomia społeczna najczęściej traktowana jest jako wychodzenie podmiotów gospodarki społecznej na zewnątrz i skierowanie aktywności na beneficjentów oraz grupy klientów niebędących bezpośrednio członkami danej organizacji,
- sektor ekonomii społecznej występuje praktycznie we wszystkich gospodarkach, wypełniając luki w systemie polityki społecznej,
- instytucje ekonomii społecznej jako podmioty gospodarcze i społeczne działają we wspólnotach samorządowych, tym samym dostarczają usług użyteczności publicznej,
- ekonomia społeczna jest ważnym elementem gospodarki, wnosząc do niej korzyści ekonomiczne, społeczne i środowiskowe,
- zaspokajanie potrzeb społecznych nie jest główną domeną instytucji ekonomii i polityki społecznej; ich zadaniem jest aktywne pomaganie w tworzeniu odpowiednich warunków do zaspokajania potrzeb w ramach realizowanych programów (Grewiński, Kamiński, 2007: 170).

Problematyka ekonomii społecznej obejmuje wiele dziedzin odnoszących się nie tylko do sfery polityki społecznej. W wytycznych Ministra Pracy i Polityki Społecznej (Wytyczne MPiPS..., 2011) podkreślono potrzebę usytuowania ekonomii społecznej w opracowywanych strategiach rozwoju województw, które są podstawowym

⁴ Krajowy Program Rozwoju Ekonomii Społecznej (KPRES) przyjęty przez MPiPS jako załącznik do uchwały nr 164 Rady Ministrów z dnia 12 sierpnia 2014 r.

narzędziem polityki regionalnej prowadzonej przez samorządy poszczególnych województw⁵.

Ekonomia społeczna określana jest jako pewien rodzaj przedsięwzięcia, którego celem jest świadczenie usług lub produkcja dóbr dla określonej wspólnoty (szczególnie lokalnej), z przewagą kapitału ludzkiego nad kapitałem finansowym, systemem zarządzania niezależnym od sektora publicznego oraz demokratycznym funkcjonowaniem (Vivet, Thiry, 2000: 11). Zdaniem J. Pearce'a, to ogólne określenie wszystkich podmiotów gospodarczych, które realizują społeczny cel, nie są zorientowane na tworzenie i dystrybucję kapitału oraz mają demokratyczną, wymierną i opartą na wspólnym zarządzaniu strukturę (Pearce, 2003). Charakterystyczne jest odwołanie do solidarności i spójności społecznej, odpowiedzialności i zaangażowania, uczestnictwa oraz autonomii i niezależności. Ich celem jest zaspokajanie potrzeb, których nie mogą wypełnić inne sektory (Roelants, 2002: 3).

Zarówno mnogość form prawnych, jak i charakter działania przedsiębiorstw ekonomii społecznej nie pozwalają na jednoznaczne zdefiniowanie analizowanego obszaru. Brak jednoznaczności w definiowaniu i możliwości zamknięcia całego obszaru w jednej konstrukcji formalnej stanowi główny atrybut sektora, a zarazem konceptualno-intelektualne wyzwanie dla badaczy i decydentów. Owa amorficzność ułatwia mu dopasowywanie się do zmieniającej się rzeczywistości społecznej. Cecha ta, odpowiednio zdefiniowana i zagospodarowana, może stanowić o sile nie tylko sektora, ale również polityki społecznej (Frączek, Laurisz, 2012: 164).

Funkcję ekonomii społecznej należy także analizować w perspektywie koncepcji aktywnej polityki społecznej. Istnieje co najmniej kilka istotnych przesłanek wskazujących na to, że ekonomia społeczna jest jednym z najważniejszych obszarów nowej polityki społecznej. „Po pierwsze, znakomicie wkomponowuje się w ideę budowania demokracji uczestniczącej poprzez nową wizję ładu społecznego oraz integrację społeczności lokalnych. Po drugie, [...] może stanowić istotny element polityki wzrostu zatrudnienia poprzez wypełnianie przestrzeni lokalnej w sferze usług społecznych oraz umożliwienie zatrudnienia grup szczególnie zagrożonych na rynku (niepełnosprawni, długotrwale bezrobotni). Po trzecie, [...] stanowi również istotny instrument procesu integracji społecznej, kreujący przewartościowanie ról zawodowych i społecznych (budowanie wspólnot opartych na solidarności, nie na zależności) oraz stanowi reakcję na praktyczne urzeczywistnianie idei prymitywnie pojmowanego *workfare state*” (Miżewski, 2006: 5).

⁵ Strategia polityki społecznej województwa jest kluczowym dokumentem programowym i istotnym narzędziem realizacji regionalnej polityki społecznej, wyznaczającym priorytety, cele i działania na rzecz rozwiązywania problemów społecznych.

Kluczem do sukcesu podmiotów ekonomii społecznej jest spojrzenie na przedsiębiorstwo społeczne jak na element szerszej sieci podmiotów publicznych, prywatnych i pozarządowych. Włączenie tych podmiotów do istniejących powiązań kooperacyjnych może się okazać dużo stabilniejszą i skuteczniejszą strategią marketingową niż samodzielne poszukiwanie swojego miejsca na rynku. Aby jednak było to możliwe, niezbędna jest identyfikacja takich sieci i powiązań rynkowych, w które mogą się włączyć przedsiębiorstwa i, co więcej, włączenie to będzie opłacalne zarówno dla samych podmiotów gospodarki społecznej, jak i dla pozostałych partnerów w ramach istniejących powiązań. Jednym z instrumentów zwiększających szanse na zapewnienie trwałych podstaw działania jest umiejscowienie w łańcuchu wartości wytwarzanych na poziomie lokalnym i regionalnym, czyli budowanie jego pozycji na podstawie współpracy biznesowej z miejscowymi przedsiębiorcami, samorządem lokalnym i lokalną społecznością (*Badanie obszarów...*, 2011: 11). Nie sposób jest nie zauważyć, że pomiędzy obszarami ekonomii społecznej i polityki społecznej istnieją silne powiązania conceptualne i logiczne współzależności. W kontekście działań w zakresie zapobiegania wykluczeniu i marginalizacji społecznej aktywizujące metody i partycypacyjny charakter ekonomii społecznej mają istotne znaczenie.

Pomimo rosnącego znaczenia sektora ekonomii społecznej w polityce społecznej nie powinno się jej rozpatrywać jako kluczowej instytucji polityki społecznej. Należy ją raczej analizować jako sektor uzupełniający działania polityki społecznej państwa w odniesieniu do istniejących problemów społecznych. Z jednej strony ekonomia społeczna powinna być traktowana jako kategoria rozwoju, przez co może przyczyniać się do modyfikacji zachowań rynkowych czy też politycznych; z drugiej strony nie można w niej upatrywać źródła nowego porządku (Hausner, 2007: 13).

Skuteczność działania instytucji ekonomii społecznej w Polsce powinna być przedmiotem dalszych szczegółowych badań, nie wszystkie bowiem rozwiązania, które sprawdziły się gdzie indziej, można przenieść i skutecznie zaimplementować w innym otoczeniu. Jeśli jednak przedsiębiorczość społeczna okaże się skutecznym i szeroko akceptowanym narzędziem polityki społecznej, będzie to oznaczało konieczność przeorientowania myślenia o rozwiązywaniu kwestii społecznych w kierunku wsparcia wielosektorowej i obywatelskiej polityki społecznej (Grewiński, 2007: 191).

Zaprezentowany w tej części artykułu dyskurs pokazuje, że ekonomia społeczna na trwałe wpisała się w sferę działań polityki społecznej w zakresie rozwiązywania trudnych kwestii. Wspólna perspektywa relacji i przestrzeni obu obszarów nie ma charakteru skończonego. Przedmiotem dalszych dyskusji powinna się stać wzajemna relacja w zakresie powierzania i realizacji zadań polityki społecznej przez sektor ekonomii społecznej.

Spółdzielnie socjalne jako podmioty ekonomii społecznej

Instytucja spółdzielni socjalnej ma stosunkowo krótką tradycję funkcjonowania w przestrzeni gospodarczej i społecznej w Polsce, zajmując specyficzne miejsce wśród podmiotów ekonomii społecznej. Pojawiła się w okresie wysokiego bezrobocia, a głównym uzasadnieniem jej powstania była walka z wykluczeniem społecznym (Szarfenberg, 2015a: 73). Została wprowadzona do polskiego porządku prawnego ustawą z 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucji rynku pracy (Dz.U. 2004, poz. 101) jako jeden z aktywnych instrumentów rynku pracy. W sposób wyraźny wzorowana była na doświadczeniach włoskiego systemu spółdzielczości socjalnej (Borzaga, Santuari, 1999: 343). Włoska ustawa z 1991 r. usankcjonowała funkcjonowanie spółdzielni społecznych, jednocześnie określając działanie dwóch rodzajów spółdzielni: typu „A”, których celem jest świadczenie usług w sektorze społecznym, oraz typu „B”, które mają na celu reintegrację zawodowo-społeczną grup zagrożonych wykluczeniem (*Social Enterprises*, 1999: 22). To właśnie na tym drugim typie oparty jest polski model spółdzielni socjalnej, w którym istotny jest nie tylko rodzaj usług, ale też rodzaj członkostwa.

Na początku zakładano, że spółdzielnia socjalna będzie nową instytucją aktywizacji bezrobotnych mającą na celu aktywizację zawodową i ułatwienie zaistnienia na rynku pracy osobom uprawnionym do zatrudnienia socjalnego (*Badanie...*, 2018: 13). Dwa lata później została uchwalona ustawa o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. 2006, poz. 651), w której określono podstawowe zadania i funkcje tego podmiotu. Spółdzielnia to przykład przedsiębiorstwa społecznego, które jest osobą prawną typu korporacyjnego prowadzącą działalność gospodarczą. Jego funkcjonowanie oparte jest na osobistym zaangażowaniu w pracę jego członków.

Jednym z najważniejszych realizowanych przez spółdzielnię socjalną celów jest wspólne prowadzenie działalności oraz reintegracja społeczno-zawodowa jej członków. Reintegracja członków spółdzielni socjalnej to działania, których celem jest odbudowanie i podtrzymanie aktywności w życiu społecznym, pełnienie ról akceptowanych społecznie zarówno w miejscu pracy, jak i miejscu pobytu (Ustawa..., 2004, art. 2 ust. 2). Zdaniem R. Szarfenberga, osobista praca członków spółdzielni w ramach jej działalności gospodarczej silnie przyczynia się do odbudowy i podtrzymywania ich zdolności do samodzielnego świadczenia pracy na jej rynku. To samo dotyczy umiejętności pełnienia ról społecznych w miejscu pracy – spółdzielnie socjalne mające demokratyczną procedurę podejmowania decyzji i kierujące się zasadą równego członkostwa mogą być w tym względzie bardziej angażujące dla spółdzielców niż przedsiębiorstwa oparte na pracy najemnej (Szarfenberg, 2015b: 113).

W sensie ekonomicznym podstawową funkcją spółdzielni jest wytwórczość, co oznacza, że muszą one wytwarzać usługi lub produkty o odpowiednim poziomie, jakości i cenie, wyróżniające je na tle konkurencji i odpowiadające oczekiwaniom klientów. Środki finansowe z ich sprzedaży winny pokrywać wydatki związane z procesem produkcji. W tym sensie spółdzielnie socjalne są podmiotami gospodarczymi ściśle podporządkowanymi logice rynkowej (*Badanie...*, 2018: 13). Działając na otwartym rynku pracy, w warunkach ekonomicznej konkurencji, prowadzą działalność gospodarczą na zasadach rachunku ekonomicznego i za swoje zobowiązania odpowiadają całym majątkiem oraz podlegają tym samym zasadom co firmy komercyjne: muszą pozyskać i utrzymać odbiorców swoich towarów lub usług, zapewnić sobie zyski i utrzymać płynność finansową (Krasuska, Szafrąńska, Bodzioch, 2013: 8).

Przez niemal 16 lat istnienia w Polsce spółdzielnie socjalne udowodniły, że są przykładem dobrego instrumentu aktywizacji zawodowej i społecznej. Z jednej strony wyposażają osoby wykluczone w umiejętności zawodowe i uczą je, jak funkcjonować w społeczeństwie, z drugiej – sytuują je na otwartym rynku pracy, w sferze działalności czysto ekonomicznej. Zważywszy na te dwa aspekty idei spółdzielczości, J. Koral uważa, że są one naturalnym partnerem i sprzymierzeńcem systemu pomocy społecznej i służb zatrudnienia. Spółdzielnie, zatrudniając osoby defaworyzowane, zmniejszają liczbę klientów urzędów pracy i ośrodków pomocy społecznej. W żadnym przypadku nie są one konkurentem służb zatrudnienia czy pomocy społecznej, bo choć korzystają z publicznego finansowego wsparcia – są niezależnymi, samodzielnymi podmiotami gospodarczymi, które generują zyski i płacą podatki, a ich członkowie uniezależniają się od finansowej pomocy państwa (Koral, 2008: 33).

Prawno-organizacyjne aspekty funkcjonowania spółdzielni socjalnych

Pojęcie „spółdzielnia socjalna” po raz pierwszy pojawiło się w Polsce w ustawie z dnia 20 kwietnia 2004 roku o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. 2004, poz. 1001), która w swoim pierwotnym brzmieniu w art. 127 znowelizowała ustawę z dnia 16 września 1982 r. Prawo spółdzielcze (Dz.U. 2016 r., poz. 21), wprowadzając regulacje dotyczące omawianego rodzaju spółdzielni, dodając w tytule II dział V spółdzielnie socjalne (Pleśniak, 2017: 228). Wówczas to wprowadzono możliwość stworzenia nowego, specyficznego rodzaju spółdzielni pracy, nienastawionej na maksymalizację zysku. Rozpoczęto też prace nad odrębnym aktem prawnym, regulującym status nowego podmiotu, w efekcie czego 27 kwietnia 2006 r. uchwalono ustawę o spółdzielniach socjalnych (*Diagnoza stanu...*, 2013: 11). Trzy lata

później – w 2009 roku nastąpiła zmiana tej ustawy (Dz.U. 2009, poz. 74), która dała możliwość tworzenia spółdzielni społecznych (obok osób fizycznych) również osobom prawnym, czyli organizacjom pozarządowym w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie, jednostkom samorządu terytorialnego (np. gmina, powiat, województwo)⁶ oraz kościelnym osobom prawnym, np. metropoliom, archidiecezjom, diecezjom, administraturom apostolskim, parafiom, jednostkom Caritas (Ustawa..., 2009, art. 4). W art. 5 ust. 1 wskazano, że liczba założycieli spółdzielni nie może być mniejsza niż pięciu, jeżeli założycielami są osoby fizyczne⁷, i dwóch, jeżeli założycielami są osoby prawne⁸, o ile ich praca na rzecz spółdzielni wymaga szczególnych kwalifikacji, których nie posiadają pozostali członkowie tej spółdzielni, o ile liczba tych osób nie stanowi więcej niż 50% ogólnej liczby założycieli. Obowiązujące ustawodawstwo nie przewiduje możliwości utworzenia spółdzielni społecznej wspólnie przez osoby fizyczne i prawne. Istnieją spółdzielnie, które zrzeszają zarówno osoby fizyczne, jak i prawne, jednak są one utworzone w jednym z dwóch trybów, określonych przez ustawę o spółdzielniach społecznych, tj. albo wyłącznie przez osoby fizyczne, albo przez osoby prawne, a podmioty innego rodzaju dołączają do nich, ale dopiero po założeniu spółdzielni społecznej (Godlewska-Bujok, Miżejewski, Muzyka, 2018: 35).

W przypadku gdy założycielami spółdzielni są osoby prawne, są one zobowiązane do zatrudnienia w spółdzielni co najmniej pięciu osób spośród wymienionych w art. 4 ust. 1⁹. Ustawa wymaga, by zatrudnienie nastąpiło w terminie sześciu miesięcy od dnia zarejestrowania spółdzielni społecznej w Krajowym Rejestrze Sądowym. Warto zwrócić uwagę, że osoby zatrudnione w spółdzielni nieprzerwanie przez okres 12 miesięcy mają prawo uzyskać członkostwo w spółdzielni, co oznacza równoprawne decydowanie i partycypację w jej działaniach.

Co istotne, w przypadku tego typu spółdzielni wkład organizacji pozarządowych, kościelnych osób prawnych lub jednostek samorządu terytorialnego może polegać na przeniesieniu lub obciążeniu własności rzeczy lub innych praw, a także na dokonaniu innych świadczeń na rzecz spółdzielni społecznej, w szczególności na wykonywaniu

⁶ W tym przypadku założycielami spółdzielni mogą być wyłącznie organy jednostek samorządu terytorialnego, a nie ich jednostki organizacyjne.

⁷ Od 31 marca 2018 r. został zmniejszony wymóg dotyczący liczby założycieli spółdzielni społecznej, jeżeli są nimi osoby fizyczne. Spółdzielnię społeczną mogą założyć trzy osoby, są jednak zobowiązane w ciągu 12 miesięcy od dnia wpisania jej do Krajowego Rejestru Sądowego do uzupełnienia składu członkowskiego spółdzielni do pięciu osób.

⁸ Wystarczą dwa dowolne podmioty z powyższego katalogu założycieli, aby powołać spółdzielnię społeczną, przy czym konfiguracje mogą być tutaj dowolne (np. stowarzyszenie + gmina, gmina + powiat, parafia + fundacja, dwie organizacje pozarządowe itd.).

⁹ Zgodnie z ustawą są to m.in. osoby bezrobotne, niepełnosprawne, bezdomne, zwalniane z zakładów karnych, uzależnione od alkoholu, chore psychicznie, uchodźcy.

świadczeń przez wolontariuszy lub pracowników jednostek samorządu terytorialnego, kościelnych osób prawnych lub organizacji pozarządowych.

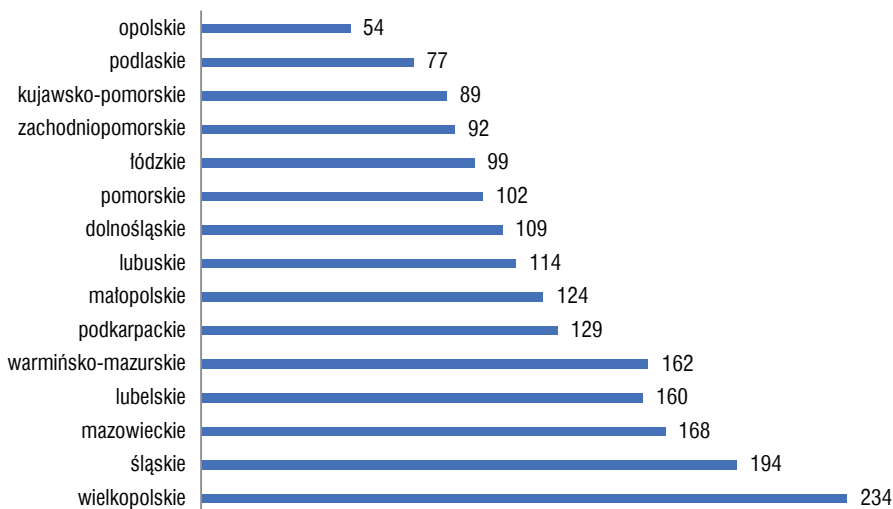
Z diagnozy stanu podmiotów ekonomii społecznej w Polsce wynika, że z roku na rok przyrasta liczba nowo powstałych tego typu przedsiębiorstw (tabela 1). Intensywny rozwój spółdzielczości socjalnej w Polsce przypada na lata 2007–2014. W latach 2009–2012 liczba spółdzielni socjalnych zarejestrowanych w Krajowym Rejestrze Sądowym (KRS) powiększyła się trzykrotnie. Najwięcej nowych spółdzielni socjalnych (400) zarejestrowano w 2014 r. Jednak rzeczywistą liczbę aktywnych spółdzielni socjalnych trudno jest precyzyjnie określić z uwagi na to, że część z nich zakończyła swoją działalność, ale formalnie nie została jeszcze wyrejestrowana. Według danych KRS pod koniec 2019 r. zarejestrowanych było ponad 1929 spółdzielni socjalnych, z czego przeważająca ich część (ok. 60%) została założona przez osoby fizyczne, zaś 40% – z udziałem organizacji pozarządowej, kościelnej lub JST.

Tabela 1. Liczba zarejestrowanych spółdzielni socjalnych w Polsce w latach 2005–2019

ROK														
2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 ^a
32	64	71	120	187	276	425	615	936	1226	1266	1283	1449	1665	1929

^a stan na 15.11.2019.

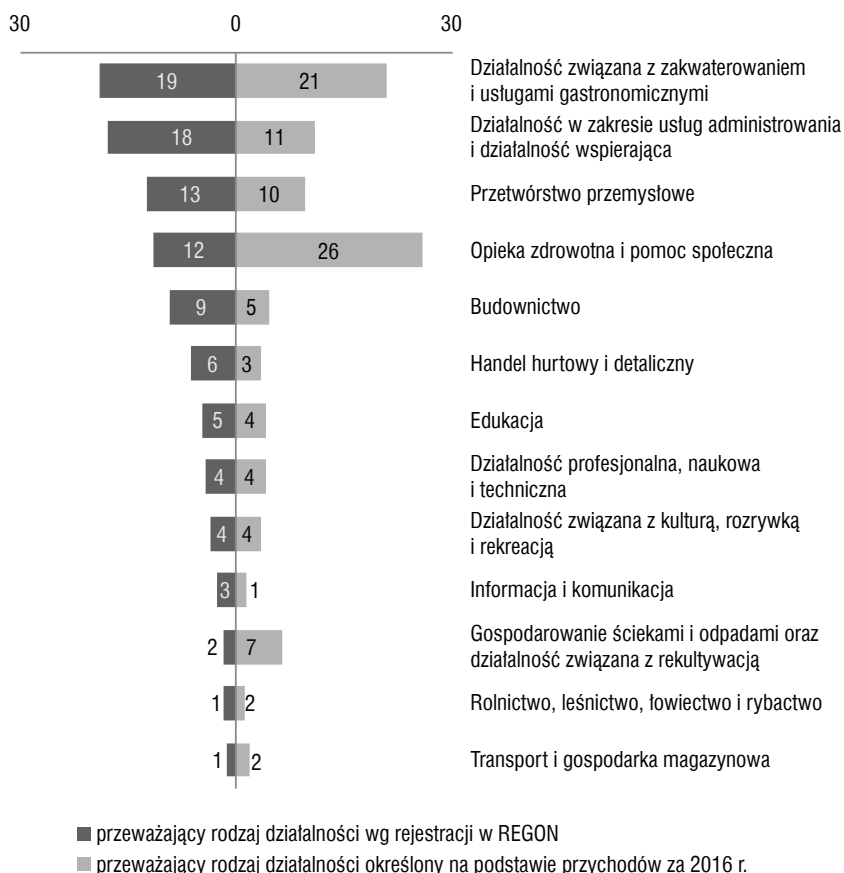
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ogólnopolskiego Katalogu Spółdzielni Socjalnych i Krajowego Rejestru Sądowego.

Rysunek 1. Liczba spółdzielni w poszczególnych województwach (stan na 15.11.2019)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych znajdujących się w KRS.

Dla dalszych analiz interesujące jest rozmieszczenie spółdzielni społecznych w poszczególnych województwach (rysunek 1). W tym przypadku zauważalna jest znaczna nierównomierność w rozkładzie spółdzielni na obszarze kraju. Różnic tych nie sposób powiązać z różnicami w populacji poszczególnych województw. Zwraca uwagę w szczególności stosunkowo niewielka (w odniesieniu do liczby mieszkańców) liczba spółdzielni społecznych w takich dużych województwach jak mazowieckie, małopolskie czy dolnośląskie, przy jednocześnie dużej reprezentacji tych podmiotów w mniejszych województwach, np. w lubuskim, opolskim czy warmińsko-mazurskim. Rozbieżności te mogą być konsekwencją lokalnych uwarunkowań, wynikających m.in. z różnorodnego poziomu rozwinięcia usług wsparcia świadczonych w poszczególnych regionach (*Informacja...*, 2018: 22).

Rysunek 2. Przeważający rodzaj działalności spółdzielni społecznych według sekcji PKD (w %)

Źródło: *Informacja...* (2018: 37).

Spółdzielnie socjalne prowadzą działalność w różnych branżach – praktycznie obejmują swoim działaniem 19 spośród 21 sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD). Jednak wyraźnie się koncentrują wokół kilku branż usługowych. Większość spółdzielni socjalnych w 2016 r. (rysunek 2) wyraźnie koncentrowała swoją aktywność wokół działalności związanej z gastronomią i zakwaterowaniem (19%), z czego najczęściej oferowano usługi gastronomiczne – prowadzenie restauracji i innych punktów gastronomicznych (11%) oraz przygotowywanie i dostarczanie żywności dla odbiorców zewnętrznych, w tym usługi cateringowe (6%). Oprócz działalności gospodarczej stosunkowo duża część spółdzielni podejmowała aktywność w zakresie usług administrowania oraz działalność wspierającą (18%), głównie związaną z zagospodarowaniem terenów zielonych (7%) lub usługami sprzątającymi (5%). Ponadto podmioty te zajmowały się przetwórstwem przemysłowym (13%), w tym najczęściej wytwarzaniem gotowych posiłków i dań (2%), prowadziły też różnorodną aktywność w ramach opieki zdrowotnej i pomocy społecznej (12%), w tym wsparcie dla osób w podeszłym wieku i niepełnosprawnych oraz usługi związane z opieką dzienną nad dziećmi (3%). Rodzajami działalności, które w 2016 r. generowały najczęściej największe przychody, były opieka zdrowotna i pomoc społeczna (26%), w tym wsparcie osób w podeszłym wieku i osób niepełnosprawnych (18%) oraz opieka dzienna nad dziećmi (4%) (GUS, 2018).

Wyniki prowadzonych badań na temat czynników warunkujących powodzenie i niepowodzenie funkcjonowania spółdzielni socjalnych pokazują, że w warunkach rynkowych spółdzielnie socjalne osób prawnych znajdują się w lepszej kondycji finansowej w porównaniu ze spółdzielniami osób fizycznych. Dzięki możliwości wykorzystywania szerszych kanałów promocji swoich produktów i usług częściej pozyskują partnerów biznesowych. Z kolei spółdzielnie osób fizycznych opierają się przede wszystkim na klientach indywidualnych, zamawiających niewielką liczbę usług/produktów, kierując się głównie ich niską ceną (*Badanie czynników...*, 2018).

System dotacji i wsparcia gospodarki finansowej spółdzielni socjalnych

Spółdzielnie socjalne mają do dyspozycji różnorodne formy i źródła finansowania swojej działalności. Zapotrzebowanie na określone źródło kapitału jest uzależnione od wielu czynników, m.in. stopnia rozwoju spółdzielni czy też rodzaju podejmowanej działalności. Spółdzielnie mogą liczyć na wiele ułatwień zarówno na etapie powstawania, jak i dalszej działalności. Generalnie system dotacji pochodzi z dwóch źródeł: budżetu państwa i funduszy unijnych.

Tego typu przedsiębiorstwom społecznym dedykowane są dofinansowania pochodzące głównie z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON), urzędów pracy, dotacji na założenie spółdzielni, refundacji składek ZUS czy też zwolnień podatkowych. Ponadto, korzystają one z preferencyjnych klauzul społecznych w zamówieniach publicznych (Syty, 2018: 232–233), jak również mogą się ubiegać o zrefundowanie kosztów lustracji¹⁰, czyli okresowego obowiązkowego badania organizacyjno-finansowego spółdzielni¹¹ w celu określenia legalności ich działania (m.in. przestrzegania przepisów prawa, postanowień statutu, uchwał i regulaminów organów statutowych oraz zawartych umów) (<http://ozrss.pl/lustracje/>).

W praktyce występuje wiele form i źródeł wsparcia gospodarki finansowej spółdzielni socjalnych ze środków krajowych. Do najważniejszych z nich należą:

1. Środki z Funduszu Pracy dostępne na jednorazowe wsparcie dla uprawnionych członków spółdzielni. W praktyce ich dysponentem są Powiatowe Urzędy Pracy (PUP). Osoba zarejestrowana jako bezrobotna może liczyć na czterokrotność przeciętnego wynagrodzenia brutto (dla uprawnionych założycieli) lub trzykrotność przeciętnych wynagrodzeń brutto (dla osób przystępujących do istniejących spółdzielni socjalnych). PUP-y udzielają wsparcia członkom spółdzielni, m.in. na pokrycie kosztów pomocy prawnej, konsultacji i doradztwa związanych z podjęciem tego typu działalności. Osoba, która otrzymała dotację, ma obowiązek rocznego członkostwa w spółdzielni. Kwoty te ulegały zmianie w związku ze zmieniającą się co roku wartością przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce.

Tabela 2. Wysokość jednorazowych dotacji z Urzędu Pracy dla założycieli spółdzielni socjalnych oraz członków spółdzielni po jej założeniu w latach 2005–2019 (stan na IV kw., w PLN)

Lata	Kwota przeciętnego wynagrodzenia	4-krotność przeciętnego wynagrodzenia	3-krotność przeciętnego wynagrodzenia
2005	2528,62	10 114,48	7585,86
2007	2899,83	11 599,32	8 699,49
2010	3438,21	13 752,84	10 314,63
2013	3823,32	15 293,28	11 469,96
2016	4218,92	16 875,68	12 656,76
2019	5198,58	20 794,31	15 595,74

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl/gus

¹⁰ Aktualnie przeciętny koszt lustracji to kwota ok. 3 tys. PLN.

¹¹ Każda spółdzielnia socjalna podlega lustracji raz na trzy lata, a w okresie pozostawania w likwidacji corocznie – podstawa prawna: art. 91 § 1 prawa spółdzielczego. Spółdzielnie socjalne, których powstanie było współfinansowane ze środków publicznych, są zobowiązane poddać się pierwszej lustracji w terminie 6 miesięcy od momentu zatwierdzenia sprawozdania finansowego.

W tabeli 2 zaprezentowano wartość przeciętnych wynagrodzeń w latach 2005–2019 oraz ich trzy i czterokrotności. Wartość jednorazowej dotacji (dla założycieli nowo tworzonej spółdzielni socjalnej) otrzymywanej z Urzędu Pracy wahała się od kwoty 10 114,48 PLN (w IV kwartale 2005 r.) do 20 794,31 PLN (w IV kwartale 2019 r.), a więc w ciągu 14 lat wzrosła niemal dwukrotnie. Wielkość dotacji przyznawanej przez Urząd Pracy jest dyskusyjna, ponieważ przysługuje ona niezależnie od rodzaju działalności w takiej samej kwocie. Powszechnie wiadomo, że istnieją branże takie jak prace budowlane czy remontowe, które potrzebują znacznie droższych środków trwałych na rozpoczęcie działalności niż firmy, których zakresem działalności są na przykład prace porządkowe.

W tabeli 3 przedstawiono liczbę osób, którym przyznano pomoc na podjęcie działalności gospodarczej w formie spółdzielni socjalnej i wysokość przekazanych z tego tytułu zasobów finansowych z Funduszu Pracy.

Tabela 3. Wsparcie z Funduszu Pracy na sfinansowanie dotacji na założenie spółdzielni socjalnej lub na przystąpienie do spółdzielni socjalnej (po jej założeniu) oraz wysokość wydatkowanych środków w latach 2012–2017 na powyższy cel

Rok	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Wysokość przekazanych środków (w PLN)	1 759 300	1 423 100	2 717 900	2 133 100	531 600	563 900
Liczba osób	140	105	88	49	38	32

Źródło: departament Funduszy w MRPiPS.

Fundusz Pracy oferuje również środki na refundowanie w całości przez okres 24 miesięcy (od dnia zatrudnienia) i 50% przez kolejne 12 miesięcy części wynagrodzenia członków spółdzielni, odpowiadającej składce należnej od zatrudnionego na ubezpieczenia emerytalne, rentowe i wypadkowe oraz części kosztów osobowych pracowników.

2. Środki z PFRON na jednorazowe wsparcie dla osób niepełnosprawnych, które decydują się zostać członkami spółdzielni na stworzenie miejsca pracy. Beneficjent może maksymalnie otrzymać wsparcie nieprzekraczające kwoty piętnastokrotnego przeciętnego wynagrodzenia (w zamian musi pozostać członkiem spółdzielni przez dwa lata) (tabela 5).

PFRON w 2018 r. wprowadził nowe instrumenty wsparcia. Umożliwiają one osobom niepełnosprawnym podjęcie działalności gospodarczej w ramach spółdzielni socjalnej oraz wsparcie na tworzenie miejsc pracy i pokrycie kosztów wynagrodzenia dla osób niepełnosprawnych skierowanych przez urząd pracy. Fundusz może także – dzięki znowelizowanej ustawie – oferować pomoc finansową beneficjentom tego typu

przedsiębiorstw, co w praktyce oznacza możliwość przyznawania środków na tworzenie oraz wsparcie pomostowe na finansowanie kosztów wynagrodzeń (Jóźwiak, 2018: 13). PFRON może przyznać fundusze w szczególności na: wniesienie wkładu do spółdzielni socjalnej, podjęcie działalności gospodarczej w ramach spółdzielni socjalnej, utworzenie miejsca pracy w spółdzielni socjalnej dla skierowanych osób niepełnosprawnych, które są bezrobotnymi, oraz na finansowanie kosztów wynagrodzenia dla zatrudnionego skierowanego bezrobotnego lub skierowanego poszukującego pracy będącego jednocześnie osobą niepełnosprawną.

Tabela 4. Maksymalna wysokość jednorazowych dotacji z PFRON na utworzenie miejsca pracy w spółdzielni socjalnej w latach 2005–2019 (stan na IV kw., w PLN)

Lata	Kwota przeciętnego wynagrodzenia	15-krotność przeciętnego wynagrodzenia
2005	2528,62	37 929,30
2007	2899,83	43 497,45
2010	3438,21	51 573,15
2013	3823,32	57 349,80
2016	4218,92	63 283,80
2019	5198,58	77 978,70

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.stat.gov.pl/gus

Tabela 5. Wsparcie z PFRON na wniesienie wkładu do spółdzielni socjalnej oraz wysokość nakładów PFRON w latach 2012–2017

Rok	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Wysokość przekazanych środków (w PLN)	1 077 130	548 644	430 010	479 680	92 000	288 610
Liczba osób	44	20	19	14	3	6

Źródło: Departament ds. finansowych PFRON.

W latach 2015–2019 PFRON najwięcej środków przeznaczył na dofinansowanie wynagrodzeń dla niepełnosprawnych pracowników zatrudnionych w spółdzielniach (82,3 mln PLN). Ponadto realizował w tym czasie program „Wyrównywanie różnic między regionami III” (2015–2019) adresowany do najbardziej niekorzystnych podregionów w czterech regionach. Przeznaczył 607 tys. PLN dla nowo tworzonych spółdzielni i dla już działających.

3. Spółdzielnie uzyskują środki na zwolnienie z opłat rejestracyjnych. Zgodnie z art. 6 ust. 3 ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych są one zwolnione z obowiązku uiszczania opłat sądowych od wniosku o wpis spółdzielni

do Krajowego Rejestru Sądowego oraz od wniosków o zmianę wpisu oraz opłat za ogłoszenie tych wpisów w Monitorze Sądowym i Gospodarczym.

4. Otrzymują także środki na zwolnienia z podatku dochodowego od osób prawnych dochodów spółdzielni socjalnej w związku z prowadzoną społeczną i zawodową reintegracją jej członków. Zgodnie z art. 17 ust. 1 pkt. 43 ustawy z dnia 15 lutego 1992 roku o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz.U. 2014, poz. 851) dochody spółdzielni socjalnych wydatkowane w roku podatkowym na cele związane ze społeczno-zawodową reintegracją jej członków są zwolnione z podatku dochodowego od osób prawnych w części niezaliczonej do kosztów uzyskania przychodów (*Informacja...*, 2015: 15). Ponadto, osoby zatrudnione w spółdzielni mają możliwość założenia lub przystąpienia do innej spółdzielni (mogą też zatrudnić się u innego pracodawcy)¹².

5. Spółdzielnie socjalne mają przywileje przy zabieganiu o zamówienia publiczne. Są one uzasadniane realizowaną przez nie misją społeczną¹³. W praktyce oznacza to, że samorządy terytorialne mają możliwość powierzenia spółdzielniom socjalnym zadań z zakresu gospodarki komunalnej, bez konieczności stosowania procedur udzielania zamówień publicznych. Muszą jednak być spełnione dwa podstawowe warunki:

- samorząd terytorialny będzie sprawował pełną kontrolę nad spółdzielnią,
- spółdzielnia będzie wykonywała swoją działalność w zasadniczej części na rzecz tych jednostek (Jurzyński, 2013: 6).

W 2014 r. spółdzielnie socjalne złożyły 328 ofert na realizację zadań publicznych w ramach konkursów ogłoszonych przez organy administracji publicznej. Ostatecznie podpisały one 308 umów, na ich realizację uzyskały 19,7 mln PLN (tabela 6).

Poza tym spółdzielnie w 2014 r. złożyły 5110 ofert w kategorii wspierania realizacji zadań publicznych (w drodze otwartych konkursów przeprowadzonych przez organy administracji publicznej), a ostatecznie podpisały 4754 umów. Na ich realizację uzyskały 436 mln PLN. Inaczej wyglądają dane za rok 2016 r. W tym okresie spółdzielnie zgłosiły 27 ofert na powierzenie realizacji zadań publicznych (dofinansowanie – 7,1 mln PLN). Z kolei w kategorii wspierania realizacji zadań publicznych spółdzielnie zgłosiły 200 ofert, ale podpisały jedynie 87 umów na kwotę 4,1 mln PLN.

W 2016 roku samorządy przekazały 11 258 974 PLN (*Informacja...*, 2018: 70).

¹² W tym przypadku, spółdzielnia socjalna osób prawnych może udzielić poręczenia pożyczek, kredytów lub zabezpieczenia zwrotu otrzymanej refundacji lub środków na podjęcie działalności gospodarczej, założenie lub przystąpienie do spółdzielni socjalnej.

¹³ Spółdzielnie mogą występować w otwartych konkursach ofert i ubiegać się o ośrodki na działania w zakresie pożytku publicznego z budżetu jednostek samorządu terytorialnego.

Tabela 6. Zadania publiczne zlecane przez instytucje administracji publicznej spółdzielniom społecznym

Wyszczególnienie	2014		2016	
	powierzanie	wspieranie	powierzanie	wspieranie
Liczba złożonych ofert	328	5110	27	200
Liczba podpisanych umów ogółem	308	4754	27	87
Wysokość środków przekazanych spółdzielniom społecznym na podstawie otwartego konkursu ofert (w PLN)	19 761 313	435 945 596	7 130 524,00	4 128 450,00

Źródło: Departament Pożytku Publicznego w MRPiPS.

Wsparcie ze źródeł unijnych

Obok wsparcia ze źródeł krajowych spółdzielnie społeczne mogą uzyskać wsparcie (dotacje) ze środków unijnych, a dokładnie ze środków z Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Udzielają ich Urzędy Marszałkowskie, Wojewódzkie Urzędy Pracy i inne jednostki samorządu terytorialnego (w ramach Regionalnych Programów Operacyjnych). Oferują bezzwrotne pożyczki na tworzenie nowych spółdzielni społecznych, jak i tworzenie miejsc pracy w istniejących spółdzielniach społecznych¹⁴ (Godlewska, Miżejewski, Muzyka, 2018: 52).

Towarzystwo Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych TISE SA¹⁵ zaczęło udzielać spółdzielniom w 2013 r. preferencyjnych pożyczek finansowanych przez Unię Europejską (z perspektywy budżetowej 2014–2020). W 2016 r. TISE jako polski przedstawiciel Europejskiej Federacji Banków Etycznych i Alternatywnych podpisał z Bankiem Gospodarstwa Krajowego (BGK) umowę dotyczącą prowadzenia preferencyjnego funduszu pożyczkowego dla przedsiębiorstw społecznych (m.in. spółdzielni społecznych) na łączną kwotę 28,7 mln PLN. Środki przeznaczone na ten cel pochodzą przede wszystkim z Programu Operacyjnego Wiedza, Edukacja, Rozwój (POWER) oraz wkładu własnego organizacji (Jóźwiak, 2017: 35)¹⁶.

¹⁴ Maksymalna kwota dotacji w tym przypadku na stworzenie jednego miejsca pracy stanowi sześciokrotność przeciętnego wynagrodzenia, a maksymalna kwota dotacji dla jednego podmiotu stanowi sześćdziesięciokrotność przeciętnego wynagrodzenia.

¹⁵ Pilotażowy projekt „Wsparcie inżynierii finansowej na rzecz rozwoju ekonomii społecznej” finansowany był z Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki POKL, gdzie aż 85% kwoty pochodziło ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego oraz 15% z dotacji celowej budżetu państwa.

¹⁶ Wsparcie realizowane jest w ramach Działania 2.9 „Rozwój ekonomii społecznej” w formie zwrotnych instrumentów finansowych, czyli niskooprocentowanej pożyczki, która umożliwia tego rodzaju podmiotom szybszy rozwój na rynku, np. poprzez poszerzenie zakresu świadczonych usług czy też zatrudnienie dodatkowych osób (*Spółdzielnia społeczna...*, 2019: 15–16).

Obecnie pożyczki udzielane są równolegle w czterech makroregionach Polski: I (woj. kujawsko-pomorskie, łódzkie, mazowieckie), II (woj. lubelskie, podlaskie, podkarpackie), III (woj. pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie), IV (woj. małopolskie, śląskie, świętokrzyskie). Program wsparcia finansowego zakłada udzielanie co najmniej 446 pożyczek, dzięki którym przedsiębiorcy społeczni utworzą nie mniej niż 270 miejsc pracy na terenie całej Polski¹⁷.

TISE wspiera spółdzielnie również w ramach umowy z Bankiem Gospodarstwa Krajowego. Są to pożyczki dla podmiotów ekonomii społecznej działających na rynku dłużej niż rok. Maksymalna kwota pożyczki to 500 tys. PLN. Istnieje też możliwość zaciągania więcej niż jednej pożyczki, pod warunkiem, że ich łączna wartość nie przekroczy 1 mln PLN. Na uwagę zasługuje fakt, że ubiegający się o zwrotne wsparcie finansowe nie ponosi żadnych opłat i prowizji z tytułu udzielenia i obsługi pożyczki (Jóźwiak, 2017: 35).

Środki pochodzące z budżetu unijnego wspierają głównie działania służące poprawie dostępności do specjalistycznych usług biznesowych, animacyjnych i inkubacyjnych na rzecz podmiotów ekonomii społecznej oraz działania ukierunkowane na poprawę jakości świadczenia tych usług. Z tej formy pomocy skorzystać mogą również specjalistyczne instytucje zajmujące się doradztwem z zakresu ekonomii społecznej, tzw. Ośrodki Wsparcia Ekonomii Społecznej, które oferują kompleksowe doradztwo m.in. z zakresu procedur i obowiązków związanych z prowadzeniem spółdzielni socjalnej (*Spółdzielnia socjalna...*, 2019: 15).

Zaprezentowane formy dotacji i wsparcia nie wyczerpują w pełni katalogu istniejących sposobów i źródeł pomocy dedykowanej spółdzielniom socjalnym w Polsce. Z uwagi na to, że możliwości i programów w tym obszarze stale przybywa, analizy powinny być na bieżąco aktualizowane i kontynuowane.

Tabela 7. Publiczne źródła finansowania i wsparcia spółdzielni socjalnych w Polsce (stan na dzień 31.12.2019)

Wyszczególnienie	Zakres finansowania i wsparcia
Zwolnienie z opłat za wpis do Krajowego Rejestru Sądowego oraz ogłoszenie tego wpisu w Monitorze Sądowym i Gospodarczym. Zwolnienie od uiszczania opłat od wniosków za kolejne wpisy w rejestrze	Spółdzielnia socjalna nie uiszcza opłaty sądowej od wniosku o wpis tej spółdzielni do Krajowego Rejestru Sądowego, a także od wniosków o zmiany wpisu oraz nie uiszcza opłaty za ogłoszenie tych wpisów w Monitorze Sądowym i Gospodarczym
Zwolnienie z podatku dochodowego dochodów spółdzielni przeznaczonych na społeczną i zawodową reintegrację jej członków	Wolne od podatku są dochody spółdzielni socjalnej wydatkowane w roku podatkowym na cele społecznej i zawodowej reintegracji członków spółdzielni, w części niezaliczonej do kosztów uzyskania przychodów

¹⁷ Z wyjątkiem woj. dolnośląskiego, lubuskiego, opolskiego i wielkopolskiego, gdzie pożyczek udziela Fundusz Regionu Wałbrzyskiego.

Wyszczególnienie	Zakres finansowania i wsparcia
Jednorazowa pomoc na podjęcie działalności gospodarczej	Środki z Funduszu Pracy w wysokości nieprzekraczającej czterokrotnej wysokości przeciętnego wynagrodzenia na każdego członka założyciela spółdzielni socjalnej oraz trzykrotnej wysokości przeciętnego wynagrodzenia na każdego członka przystępującego do już istniejącej spółdzielni socjalnej. W 2019 r. kwota ta wynosiła 20 794,31 PLN dla członka założyciela oraz 15 595,74 PLN dla członka spółdzielni
Wsparcie pomostowe dla osób bezrobotnych	Spółdzielnia socjalna z Funduszu Pracy na każdego członka spółdzielni socjalnej legitymującego się statusem osoby bezrobotnej otrzymuje 1750 PLN miesięcznie (dotyczy tylko spółdzielni nowo zakładanej)
Refundacja składek na ubezpieczenie społeczne	Refundacja może podlegać finansowaniu ze środków Funduszu Pracy w pełnej wysokości przez okres 24 miesięcy od dnia zatrudnienia oraz w połowie wysokości przez kolejne 12 miesięcy, do wysokości odpowiadającej miesięcznej wysokości składki, której podstawą wymiaru jest kwota minimalnego wynagrodzenia. Na jednego pracownika stanowi to kwotę w wysokości około 4,5 tys. PLN rocznie
Refundacja kosztów wyposażenia lub doposażenia stanowiska pracy	Jednorazowe środki z Funduszu Pracy na utworzenie stanowiska pracy w spółdzielni socjalnej udzielane w związku z tworzeniem stanowiska pracy dla skierowanego bezrobotnego lub poszukującego pracy niepozostającego w zatrudnieniu lub niewykonującego innej pracy zarobkowej, i zatrudnienie go przez okres 24 miesięcy – w wysokości nie wyższej niż sześciokrotność wysokości przeciętnego wynagrodzenia. W 2019 r. maksymalna wysokość refundacji to 31 191,48 PLN na jednego bezrobotnego
Preferencyjne pożyczki dla podmiotów ekonomii społecznej z funduszu pożyczkowego Towarzystwa Inwestycji Społeczno-Ekonomicznych (TISE)	Preferencyjny fundusz pożyczkowy ze środków UE (POWER). Dla pożyczki do kwoty 100 tys. PLN oprocentowanie jest na poziomie 1,75% w skali roku. W przypadku deklaracji utworzenia przynajmniej jednego miejsca pracy w ramach finansowanego z pożyczki przedsięwzięcia oprocentowanie jest obniżane do poziomu 0,88% w skali roku. Dla pożyczki w kwocie powyżej 100 tys. PLN oprocentowanie wynosi 1,75%*, o ile przedsiębiorca zadeklaruje utworzenie odpowiedniej liczby miejsc. Maksymalna kwota pożyczki wynosi 500 tys. PLN
Dofinansowanie do oprocentowania kredytów bankowych	Na cele związane z rehabilitacją zawodową i społeczną osób niepełnosprawnych spółdzielnie socjalne z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych mogą otrzymać dofinansowanie do wysokości 50% oprocentowania kredytu bankowego
Dotacja z Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych	Środki na wniesienie wkładu do spółdzielni socjalnej w wysokości nie więcej niż piętnastokrotność przeciętnego wynagrodzenia. Dotyczy osób niepełnosprawnych zarejestrowanych w powiatowym urzędzie pracy jako osoby bezrobotne albo poszukujące pracy niepozostające w zatrudnieniu
Nabycie statusu organizacji pożytku publicznego	1% podatku przekazywanego przez osoby fizyczne

* Oprocentowanie pożyczek jest oparte na stopie redyskonta weksli i zależy od liczby utworzonych miejsc pracy.
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej – Departament Ekonomii Społecznej i Solidarnej www.ekonomiaspoleczna.gov.pl/ (dostęp: 5.03.2020).

Ocena możliwości finansowania spółdzielni socjalnych. Uwagi podsumowujące

Spółdzielnie socjalne jako specyficzne formy prowadzenia biznesu na trwałe wpisały się w polską rzeczywistość społeczną i gospodarczą. Ich niezaprzeczną cechą jest wypełnienie instytucjonalnej luki w systemie aktywizacji ekonomicznej i społecznej osób zagrożonych wykluczeniem. W związku z tak przypisaną im rolę spółdzielnie są ważnymi beneficjentami wsparcia finansowego ze środków publicznych (Politaj, 2011: 135). Obecnie mogą się ubiegać oraz korzystać z różnych źródeł i form wsparcia finansowego, pochodzącego głównie ze środków krajowych i unijnych. Ponad 90% spółdzielni praktycznie nie powstałoby bez dofinansowania ze środków europejskich (Lis, Wojtkowiak, 2013: 4).

Ocena możliwości wykorzystywanych instrumentów i źródeł finansowania przedsiębiorstw ekonomii społecznej jest jednak stosunkowo trudna. Nie ma bowiem wypracowanych standardów monitorowania i ewaluacji kondycji finansowej tego sektora, co utrudnia porównywanie danych pochodzących z różnych źródeł. Dotychczas prowadzone badania nad sektorem spółdzielni socjalnych mają raczej wąski zakres. Analizom poddawano pojedyncze cechy, przez co wyniki badania nie zachowywały reprezentatywności, a wiedza o kondycji finansowej tego sektora polskiej gospodarki jest wciąż fragmentaryczna i rozproszona. Pomimo że spółdzielnie socjalne w Polsce funkcjonują od niemal 16 lat, nadal brakuje badań pokazujących kompleksowo, jak np. z biegiem czasu sobie radzą, czy odnajdują swoją niszę rynkową, czy potrafią utrzymać się na rynku, gdy zakończy się okres początkowego finansowania. Najpopularniejszą formą badań spółdzielczości socjalnej jest wykorzystywanie studiów przypadków do opisu problemów tych podmiotów. Brakuje również badań pracowników i członków spółdzielni, jak dotąd wszystkie analizy empiryczne skupiały się na spółdzielniach jako przedsiębiorstwach (*Informacja o funkcjonowaniu...*, 2012: 90–91).

Spółdzielnia socjalna jest specyficznym podmiotem wymagającym odmiennego spojrzenia na pomiar jego efektywności działania. Prymat celów niefinansowych w działalności tego przedsiębiorstwa sprawia, że podstawową miarą oceny jego efektywności jest osiągnięcie celów społecznych, a nie efektów w czysto finansowym ujęciu. Okoliczność ta powoduje, że wymaga ono odmiennego, alternatywnego podejścia w ocenie efektywności działania, wyrażającego się w zredefiniowaniu typowych pojęć stosowanych w analizie finansowej i ich adaptacji dla potrzeb oceny efektywności społecznej podmiotu ekonomii społecznej. Podejście takie zdecydowanie wymaga wypracowania specyficznych metod i kryteriów oceny tego sektora ekonomii oraz ich operacjonalizacji (Płonka, 2008: 26).

Za najważniejsze przedsięwzięcia ukierunkowane na ocenę sytuacji finansowej należy uznać ogólnopolskie badania realizowane na zlecenie Departamentu Pożytku Publicznego Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej (Żołędowski, Ołdak, 2015: 5). Pierwszą taką próbę przeprowadzenia kompleksowych badań spółdzielni socjalnych¹⁸ w Polsce podjął w 2011 r. (a następnie w 2012 i 2014 r.) Ogólnopolski Związek Rewizyjny Spółdzielni Socjalnych (na zlecenie MPiPS), pt. „Monitoring Spółdzielni Socjalnych”. Z badań tych wyłaniał się jeden podstawowy problem, z którym borykały się te podmioty, tj. problem finansowy, którego przyczyny od lat są niezmienne: niewystarczająca liczba zleceń, niskie kompetencje do prowadzenia działalności gospodarczej, niewystarczające wsparcie ze strony administracji publicznej itp. MPiPS systematycznie (co dwa lata) aktualizuje informacje o funkcjonujących spółdzielniach socjalnych¹⁹, które stanowią szczególny zasób wiedzy pozwalający na weryfikację funkcjonowania spółdzielni socjalnych i udoskonalanie istniejących rozwiązań instytucjonalno-prawnych oraz są kluczowe dla programowania rozwiązań strategicznych czy projektowania instrumentów wspierających rozwój i stabilizację sektora ekonomii społecznej (*Informacja o funkcjonowaniu...*, 2018: 6).

Z dotychczas prowadzonych badań²⁰ wynika, że sytuacja finansowa spółdzielni socjalnych w Polsce nie jest do końca stabilna. Zdecydowanie lepiej radzą sobie spółdzielnie socjalne prowadzone przez osoby prawne niż spółdzielnie powoływane przez osoby fizyczne. Częściej pozyskują klientów biznesowych z sektora jednostek samorządu terytorialnego, częściej też korzystają ze zwrotnych instrumentów finansowych – około połowa z nich deklaruje, że w przypadku spółdzielni osób fizycznych skłonność do korzystania z kredytów i pożyczek jest zdecydowanie niższa.

Spółdzielnia socjalna, działając na otwartym i konkurencyjnym rynku, a więc w warunkach ekonomicznej rywalizacji o konsumenta, podlega tym samym zasadom, co podmioty komercyjne: musi pozyskać i utrzymać odbiorców swoich produktów, zapewnić sobie zyski i utrzymać płynność finansową. O pomoc finansową spółdzielnie socjalne mogą się starać na wielu płaszczyznach: jako granty, dotacje

¹⁸ Według danych MPiPS w 2011 r. w Polsce funkcjonowało 425 spółdzielni socjalnych (zarejestrowanych w KRS i niebędących w likwidacji).

¹⁹ Obowiązek przedstawienia przez Radę Ministrów Sejmowi i Senatowi Rzeczypospolitej Polskiej informacji o funkcjonowaniu spółdzielni socjalnych wynika z art. 19a ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych (Dz.U. poz. 651, z późn. zm.). Ostatni monitoring został przeprowadzony w 2018 r.

²⁰ Np. *Badanie czynników warunkujących powodzenie i niepowodzenie funkcjonowania spółdzielni socjalnych w województwie mazowieckim*, 2018, Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej, Cieszyń-Warszawa; *Badania Instytutu Polityki Społecznej w ramach projektu „System wzmacniania potencjału i kompetencji sektora spółdzielczości socjalnej oraz stworzenie sieci współpracy z instytucjami rynku pracy oraz pomocy i integracji społecznej”*, 2016, Warszawa; *Ekonomia społeczna w Polsce w nowej perspektywie finansowej 2020+ wnioski i rekomendowane rozwiązania*, czerwiec 2019; *Raport z badania ewaluacyjnego działań realizowanych w ramach projektu Koniński Ośrodek Wspierania Ekonomii Społecznej*, 2015, Poznań.

bezzwrotne, wniesienie wkładu do spółdzielni, zwolnienia podatkowe, zwolnienia z opłat sądowych czy zatrudnienie wspierane.

Przy ubieganiu się o realizację zamówień publicznych mają też możliwość skorzystania z klauzuli społecznej. Wspieranie przedsiębiorczości społecznej to jeden z celów stosowania klauzul społecznych, które traktowane są jako instrument polityki społecznej pozwalający instytucjom zamawiającym określić wymagania o charakterze społecznym lub środowiskowym związanym z realizacją zamówienia. Z punktu widzenia spółdzielni socjalnych klauzule ułatwiają dostęp do zamówień publicznych, w szczególności zlecanych przez samorządy. Realizując zamówienia publiczne, spółdzielnie mogą prowadzić działalność gospodarczą przy równoczesnej działalności społecznej. Stwarza to możliwość pokazania się jako partner dla samorządu lokalnego, a z perspektywy władz samorządowych – wzmacnia potencjał gospodarczy gminy, zwiększając wpływy do jej budżetu z tytułu podatków i opłat lokalnych (Ulikowska, 2015: 15). Wiele zamówień realizowanych przez spółdzielnie socjalne obejmuje zadania silnie zakorzenione lokalnie, z zakresu usług społecznych użyteczności publicznej czy też zadań rozwoju lokalnego. Jednocześnie, w toku przekształceń regulacji dotyczących zasad udzielania zamówień publicznych coraz większą wagę przywiązuje się do uwzględniania aspektów społecznych.

Część regulacji odnoszących się do aspektów społecznych zawiera wymogi, których konstrukcja wydaje się być dobrze dopasowana do struktury i zasad funkcjonowania spółdzielni socjalnych, zaś większe wykorzystywanie możliwości, jakie przewiduje prawo zamówień publicznych, a także upowszechnianie wiedzy w tym zakresie wśród pracowników administracji publicznej, powinny prowadzić do dalszego rozwoju i wzmocnienia spółdzielni socjalnych (*Informacja o funkcjonowaniu...*, 2018: 78).

Jak pokazują doświadczenia wielu polskich samorządów, spółdzielnie socjalne potrzebują też profesjonalnego doradztwa z zakresu promocji i marketingu swoich produktów czy usług. Potrzeby w tym zakresie wynikają z faktu, że przedsiębiorstwa te nastawione na społeczne cele swojej działalności często nie przywiązują należytej wagi do promocji, co jest podstawą funkcjonowania na otwartym rynku (Mańkowska, 2016: 8).

Ograniczenia działalności spółdzielni socjalnych wynikają z uwarunkowań prawnych i ekonomicznych. Pierwsza grupa problemów to brak zrozumienia dla problemów spółdzielczości socjalnej i brak zainteresowania ze strony władz lokalnych, który może się przekładać także na trudności w pozyskaniu zleceń komercyjnych bądź zadań zleconych przez JST. Druga, to problemy z pozyskaniem klientów i istniejącą konkurencją na rynku, brak funduszy na rozwój, zwłaszcza przy słabej kondycji finansowej (*Badanie czynników...*, 2018: 50). Spółdzielnie często nie mają

dostatecznej wiedzy o formach i warunkach finansowania, a z kolei podmioty finansujące nie do końca znają potrzeby i specyfikę tego typu przedsiębiorstw. W związku z tym brak doświadczenia instytucji finansowych we współfinansowaniu podmiotów ekonomii społecznej oraz brak stabilnych źródeł dochodów spółdzielni socjalnych powodują, że rzadko korzystają one z kredytów bankowych. Ponadto brak dostatecznie jasnych regulacji nie sprzyja podejmowaniu ryzyka związanego z finansowaniem podmiotów ekonomii społecznej, a koszty obsługi finansowania komercyjnego często przerastają możliwości spółdzielni socjalnych. Wynika to głównie z barier formalnoprawnych związanych z obsługą finansową podmiotów ekonomii społecznej, do których zaliczyć można:

- trudności z oceną ryzyka finansowego,
- obowiązujące rygory ostrożności wynikające z przepisów bankowych,
- brak przykładów dobrych praktyk,
- brak narzędzi wspomagających działalność sektora w zakresie zabezpieczeń i doradztwa finansowego,
- słabą kondycję finansową i nieprzejrzystość sprawozdawczości spółdzielni socjalnych,
- zmienność i niestabilność kadr (wolontariat, praca społeczna),
- szybkie wychodzenie z rynku organizacji pozarządowych uniemożliwiające generowanie historii kredytowej.

Słabość ekonomiczna przedsiębiorstw społecznych oraz prymat celu społecznego nad ekonomicznym decydują o tym, że ich realne możliwości korzystania z instrumentów są bardziej ograniczone w porównaniu z możliwościami zwykłych MSP (Roszig, 2019: 257–258).

Rozwój spółdzielczości socjalnej, niezależnie od jej formy, byłby niemożliwy bez zaangażowania i wsparcia ze strony środków zarówno krajowych, jak i unijnych. Ekonomia społeczna, wspierana ze środków EFS, nie jest jednak jeszcze na tyle silna, by wywrzeć istotny wpływ na sytuację w kraju. Dla sprawnego rozwoju ekonomii społecznej konieczne są zintegrowanie powstającego otoczenia ekonomii społecznej i dalsze strategiczne działania mające na celu zapewnienie trwałości budowanej infrastruktury wsparcia.

Konieczne jest dalsze rozszerzanie oferty instrumentów finansowych oraz instrumentów o charakterze innowacyjnym, dzięki którym będą one mogły efektywniej realizować swoje cele i zadania oraz stabilnie się rozwijać. Podmioty ekonomii społecznej zdecydowanie też potrzebują łatwiejszego dostępu do finansowania zwrotnego (pożyczek). Działania służące wsparciu spółdzielni socjalnych w formie pożyczkowej mają zapewnić im rozwój oraz utrwalić ich pozycję na rynku. Dzięki tym środkom osoby zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym będą miały szansę na ochronę

przed utratą pracy, a podmioty ekonomii społecznej w znacznym stopniu zostaną zwolnione z konieczności angażowania własnych środków finansowych oraz innych zasobów w uruchamianie i prowadzenie aktywizacji społeczno-zawodowej tych osób (*Spółdzielnia socjalna...*, 2019: 16). Pomimo wielu barier i trudności powołanie spółdzielni socjalnych jest dobrym przykładem uzupełnienia i wsparcia funkcjonującego w Polsce systemu pomocy społecznej, stanowiąc odpowiedź na konkretne problemy, które występują w gminie, związane z aktywizacją społeczną i zawodową bezrobotnych beneficjentów pomocy społecznej czy też niewystarczającą efektywnością projektów systemowych. Korzyści, jakie kreują tego rodzaju przedsiębiorstwa, sprawiają, że dynamicznie rozwijający się w Polsce sektor ekonomii społecznej staje się jednym z najważniejszych elementów polityki społecznej.

Bibliografia

- Badanie czynników warunkujących powodzenie i niepowodzenie funkcjonowania spółdzielni socjalnych w województwie mazowieckim* (2018). Cieszyn-Warszawa: Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, <http://mcps.com.pl/wp-content/uploads/2018/11/raport-z-badania-2018.10-finalny.pdf> (dostęp: 1.10.2019).
- Badanie obszarów działalności gospodarczej (branż) dostępnych i atrakcyjnych dla podmiotów ekonomii społecznej w województwie wielkopolskim. Raport końcowy* (2011). Poznań: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej.
- Borzaga, C., Santuari, A. (1999). *Social Enterprises and New Employment in Europe*. Trento: Regione Autonoma Trentino-Alto Adige/European Commission.
- Brzozowska-Wabik, J. (2012). Potencjał spółdzielni w zaspokajaniu niektórych potrzeb państwa i społeczeństwa – wprowadzenie do dyskusji. *Ekonomia Społeczna*, 2(5):9.
- Diagnoza stanu i potrzeb spółdzielni socjalnych z terenu województwa podlaskiego* (2013). Białystok: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Białymstoku, Obserwatorium Integracji Społecznej.
- Filek, J. (2009). Ekonomia społeczna jako nowe wyzwanie, *Annales. Etyka w Życiu Gospodarczym*, 12(1): 186.
- Frączek, M., Laurisz, N. (2012). Ekonomia społeczna a rynek pracy, w: M. Frączek, J. Hausner, S. Mazur (red.) *Wokół ekonomii społecznej*. Kraków: Małopolska Szkoła Administracji Publicznej.
- Godlewska-Bujok, B., Miżejewski, C., Muzyka, A. (2018). *Ustawa o spółdzielniach socjalnych Komentarz* (wydanie III). Warszawa: Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej.
- Goleński, W. (2013). Polityka społeczna i ekonomia społeczna. Kilka uwag o sprawiedliwości społecznej. *Ekonomia Społeczna*, 2(7): 9.
- Grewiński, M. (2007). Gospodarka społeczna jako element obywatelskiej polityki społecznej, w: M. Grewiński, S. Kamiński (red.), *Obywatelska polityka społeczna*. Warszawa: WSP-TWP.

- GUS (2018). *Spółdzielczość sprzyjająca włączeniu społecznemu i zawodowemu*, file:///C:/Users/HP%20PAVILION/Downloads/raport__spoldzielczosc_sprzyjajaca_wlaczeniu_.pdf (dostęp: 30.09.2019).
- Hausner, J. (2007). Ekonomia społeczna jako sektor gospodarki. *Ekonomia Społeczna*, 1:13.
- Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni społecznych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach społecznych za okres 2010–2011*(2012). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni społecznych działających na podstawie ustawy z 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach społecznych za okres 2012–2013*(2015). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Informacja o funkcjonowaniu spółdzielni społecznych działających na podstawie ustawy z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach społecznych za okres 2016–2017*(2018). Warszawa: Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.
- Jurzyński, M. (2013). Dobry sposób na trudny czas – tworzenie spółdzielni społecznych osób prawnych przez jednostki samorządu terytorialnego, w: *Ekonomia społeczna na Warmii i Mazurach*. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej: 6.
- Jóźwiak, D. (2018). Zmiany w ustawie o spółdzielniach społecznych w Polsce, w: *Ekonomia społeczna na Warmii i Mazurach*. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej: 13.
- Jóźwiak, D. (2017). Możliwości finansowania ekonomii społecznej, w: *Ekonomia społeczna na Warmii i Mazurach*. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej: 35.
- Koral, J. (2008). *Spółdzielnie socjalne*. Warszawa: Fundacja Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych.
- Kozuch, A., Książek, E. (2014). Spółdzielnia socjalna jako forma przedsiębiorstwa społecznego, *Pragmata Tes Oikonomias. Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, z. VIII: 182.
- Krasuska, B., Szafrńska, J., Bodzioch, G. (2013). *Spółdzielnia socjalna jako forma działalności gospodarczej*. Warszawa: Wydział Regionalnej Polityki Rynku Pracy.
- Kurzynowski, A. (2001). Związki polityki społecznej z polityką gospodarczą, w: A. Kurzynowski (red.) *Polityka społeczna*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.
- Lis, M., Wojtkowiak, M. (2013). *Ocena wpływu interwencji Europejskiego Funduszu Społecznego podejmowanych w ramach Priorytetu VII PO KL na problemy wykluczenia społecznego w województwie łódzkim*. Poznań: Doradztwo Społeczne i Gospodarcze.
- Mańkowska, M. (2016). Efekty wdrażania ekonomii społecznej, w: *Ekonomia Społeczna na Warmii i Mazurach*. Olsztyn: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej: 8.
- Miżejewski, C. (2006). Polityka społeczna wobec sektora ekonomii społecznej, w: *Raport otwarcia projektu „W poszukiwaniu polskiego modelu ekonomii społecznej”*, Warszawa: FISE.
- Pearce, J. (2003). *Social Enterprise in Anytown*. London: Calouste Gunbelkian Foundation.
- Pleśniak, M. (2017). Reintegracyjna funkcja spółdzielni społecznych, w: J. Blicharz, L. Zacharko (red.), *Trzeci sektor i ekonomia społeczna Uwarunkowania prawne. Kierunki działań*. Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Płonka, M. (2008). Wybrane problemy rachunku kosztów i korzyści społecznych podmiotów ekonomii społecznej, *Ekonomia Społeczna*, 2:26.

- Płonka, M. (2015). Ekonomia społeczna a koncepcje polityki społecznej państwa. Model polski, *Ekonomia Społeczna*, 2:85.
- Politaj, A. (2011). Sposoby dofinansowania spółdzielni socjalnych w Polsce ze środków publicznych, *Ekonomiczne Problemy Usług*, 62: 135.
- Roelants, B. (2002). Defining the Social Economy?, w: *Preparatory Dossier to the First European Social Economy Conference in the EU Candidate Countries*. Praha.
- Roszig, A. (2019). Bariery i ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej spółdzielni socjalnej w Polsce, *Zeszyty Studenckie Nasze Studia*, 9: 257–258.
- Regionalny Program Rozwoju Ekonomii Społecznej w województwie świętokrzyskim do roku 2020*(2016). Kielce: Urząd Marszałkowski Województwa Świętokrzyskiego, ROPS.
- Social Enterprises* (1999). Paris: OECD.
- Spółdzielnia socjalna – czym jest i jak ją założyć?* (2019). Warszawa: Wojewódzki Urząd Pracy.
- Szarfenberg, R. (2015a). Metodologia monitoringu w zarządzaniu publicznym w sferze społecznej w kontekście funkcjonowania spółdzielni socjalnych, w: C. Żołędowski, M. Ołdak (red.), *Spółdzielczość socjalna. Wybrane aspekty metodologiczne i porównawcze*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej.
- Szarfenberg, R. (2015b). Pozaekonomiczne funkcje spółdzielni socjalnych i ich realizacja. Proponowane wskaźniki i metody pomiaru, w: C. Żołędowski, M. Ołdak (red.) *Spółdzielczość socjalna. Wybrane aspekty metodologiczne i porównawcze*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej.
- Syty, K. (2018). Raportowanie zmian w zakresie kapitału ludzkiego – nowy obszar wykorzystania informacji w rachunkowości spółdzielni socjalnych, *Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 369: 232–233.
- Ulikowska, D. (2014). *Stosowanie klauzul społecznych w zamówieniach publicznych*. Zawiercie: Fundacja EOS.
- Vivet, D., Thiry, B. (2000). *The Enterprises and Organizations: A Strategic Challenge for Employment. Pilot Action „Third System and Employment” of the European Commission*, CIRIEC.
- Żołędowski, C., Ołdak, M. (red.) (2015). *Spółdzielczość socjalna wybrane aspekty metodologiczne i porównawcze*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej UW.
- Akty prawne:
- Ustawa z dnia 27 kwietnia 2006 r. o spółdzielniach socjalnych, Dz.U. 2006, nr 94, poz. 651.
- Ustawa z dnia 7 maja 2009 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach socjalnych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. 2009, nr 91, poz. 742.
- Wytyczne Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 17 maja 2011 r. do przygotowania i realizacji wieloletniego regionalnego planu działań na rzecz promocji i upowszechnienia ekonomii społecznej oraz rozwoju instytucji sektora ekonomii społecznej i jej otoczenia w regionie.
- Źródła internetowe:
- <http://ozrss.pl/lustracje/> (dostęp: 20.09.2019).
- Spółdzielnia socjalna – dofinansowania i wsparcie, <https://poradnikprzedsiębiorcy.pl/-spoldzielnia-socjalna-dofinansowania-i-wsparcie> (dostęp: 10.10.2019).